

3. Наєнко, Г. Етапи становлення наукового стилю української мови : кінець 16 – перша половина 17 століття [Текст] / Г. Наєнко // Мовознавство : матеріали V конгресу МАУ. – Чернівці, 2003. – С. 162–167.

4. Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Текст] / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 434 с.

5. Русанівський, В. М. Історія української літературної мови [Текст] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

6. Файчук, Т. Г. Особливості історичного розвитку медичних пам'яток: мова, стиль, різновиди [Текст] / Т. Г. Файчук // Мовознавство : матеріали IV конгресу МАУ. – К. : Пульсари, 2002. – С. 289–295.

7. Шевельов, Ю. В. Вибрані праці [Текст]. У 2 кн. Кн. 1. Мовознавство / Ю. В. Шевельов. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – 583 с.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.

© О.А. Покровська, В.В. Гузенко, 2010.

УДК 801.56

М.В. Арделян, канд. філол. наук

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ ПРИРОДИ ПРОСТОРОВО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ

Розглянуто питання значення структурної схеми для дослідження формально-синтаксичного рівня організації речень із підрядними просторовими. Доведено, що формальна організація досліджуваних речень має важливе значення для їхньої семантики й визначення ролі в процесі мовлення та функціонування в мові.

Рассматривается вопрос значения структурной схемы для исследования формально-синтаксического уровня организации предложений с придаточными пространственными. Доказано, что формальная организация исследуемых предложений имеет важное значение для их семантики и определения роли в процессе общения и функционирования в языке.

The question of the importance of structural scheme for the research of formal-syntactical level of the organization of sentences with subordinate clauses is considered. It is proved that formal organization of these sentences is of great importance for their semantic and definition of their role during communication and functioning in the language.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення української мови на зразок *Я тільки там жадаю жити, Де виросла моя душа* (Д. Павличко); *Не ївши пішов і ночувати туди, куди й учора* (Б. Грінченко); *Зручніше бу-*

ло стріляти звідти, звідки проглядалася вся місцевість (Із газети), відомі в традиційній класифікації як речення з підрядними місця. Засобами зв'язку між головною і підрядною частиною таких речень виступають кореляційні єдності *там – де; туди – куди; звідти – звідки* та ін. з притаманним їм просторовим значенням.

Своєрідністю синтаксичної будови складних речень цього типу є те, що головна частина містить вказівний займенник, співвіднесений зі змістом підрядної частини, підрядна ж частина приєднується до головної сполучним словом, яке дорівнює за значенням співвідносному слову в головній. За цією ознакою складнопідрядні речення об'єднуються в окремий тип – займенниково-співвідносних ототожнювальних речень української мови. У межах цього типу існує кілька семантичних різновидів – відповідно до значення кореляційної єдності, яка оформлює кожен із них. Так, серед займенниково-співвідносних конструкцій виділяються речення з предметним, якісним, кількісним та просторовим значеннями, які формуються відповідно до значення кореляційної єдності – співвідносного слова та сполучного слова того ж значення в підрядній частині: *те – що; такий – який; так – як; стільки – скільки; там – де* та ін. [6, с. 758; 3, с. 336]. Досліджувані конструкції – речення з кореляційними єдностями у просторовому значенні на зразок *там - де; туди - куди; звідти – звідки* та ін. – становлять, таким чином, один із семантичних різновидів займенниково-співвідносних ототожнювальних речень.

Засобами кореляційного зв'язку між предикативними частинами займенниково-співвідносних речень є співвідносні слова в головній частині та тотожні їм сполучні слова в підрядній, які утворюють своєрідний синтаксичний механізм – кореляційну єдність “співвідносне слово + сполучне слово”. Структурна схема досліджуваних складних речень суттєво відрізняється від схеми простого речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складне речення є поліпредикативною конструкцією, тому головною структурною ознакою, яка знаходить відбиття в структурній схемі є відношення між предикативними частинами – формальне (синтаксичний зв'язок) і змістове. Згодом поняття структурної схеми уточнили. За визначенням В.А. Белошапкової, структурні схеми передбачають “кількість поєднаних предикативних одиниць, їх суттєві властивості, вид синтаксичного зв'язку і засоби його вираження, а також можливий порядок розташування компонентів по відношенню одне до одного” [6, с. 720-721].

За допомогою поняття структурної схеми досліджується синтаксичною наукою формально-синтаксична організація речення. Вихідним у дослідженні речень із підрядними просторового значення є по-

ложення про те, що структурна схема складного речення визначається такими ознаками: 1) кількість поєднаних предикативних одиниць конструкції та їх властивості; 2) вид синтаксичного зв'язку та засоби його вираження; 3) порядок розташування компонентів по відношенню одне до одного [3, с. 173-174]. Отже, структурна схема складного речення повинна вказувати на: 1) відкритість/закритість структури складного речення; 2) характер синтаксичного зв'язку між компонентами – предикативними одиницями; 3) засоби вираження цього зв'язку; 4) порядок розміщення компонентів; 5) особливості семантичного наповнення, побудови і лексичного складу компонентів [3, с. 174].

Інший термін на позначення узагальненого зразка речення – “структурна модель”, використовує в своїх працях Л.Ю. Максимов, хоча вкладає в цей термін той самий зміст, що й В.А. Белошапкова [4, с. 6-15].

У дослідженні формально-синтаксичного рівня речень із підрядними просторовими приймається поняття структурної схеми у розумінні В.А. Белошапкової. Виявлення диференціальних ознак, що визначають структурну схему цих речень, дозволило вченому визначити їх системні відношення з іншими складнопідрядними реченнями й тим самим уточнити класифікацію цієї одиниці.

Мета та завдання статті – розглянути поняття «структурна схема» у системі складного речення. Довести, що саме цей синтаксичний механізм суттєво впливає на семантику речень просторової семантики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуючі класифікаційні описи синтаксису сучасної української мови не завжди послідовні у виділенні класів складнопідрядних речень. Залишаються невизначеними щодо їхнього місця в класифікації окремі різновиди цих речень. В окремих випадках спостерігається термінологічна неузгодженість. Причину цього сучасні автори вбачають у тому, що окремі класи складнопідрядних речень виділяються в ряді випадків на основі ознак різної природи – або формальних, або семантичних. Автори сучасних класифікацій синтаксичних одиниць, у тому числі й складного речення, прагнуть внести “істотні корективи щодо виділення системи синтаксичних одиниць, їх ієрархії та функцій”, подолати “наявні в теорії традиційного синтаксису вияви еклєктики у висвітленні ряду синтаксичних явищ” [2, с. 3-4]. Це стосується і складнопідрядного речення.

У сучасних класифікаціях, зокрема в структурно-семантичній класифікації, критеріями для виділення типів складнопідрядного речення обрано такі, що є значущими і для їх формальної, і для семантичної організації. Кожне складнопідрядне речення, що становить формально-семантичний тип у структурно-семантичній класифікації, має

формальні, формально-семантичні та, власне, семантичні ознаки, які належать різним рівням організації речення [6, с. 738-740].

Недиференційоване уявлення про ознаки складного речення, притаманне традиційним синтаксичним описам, долається у вченні В.А. Белошапкової. Зазначається, що вони можуть різнитися на різних рівнях організації, наприклад, на формальному і на семантичному. Такий підхід став можливим завдяки усталеному в сучасній синтаксичній науці розгляду складного речення як у формальному, так і в семантичних аспектах. Белошапкова В.А. послідовно виділяє три класи різних ознак складного речення: формальні, формально-змістові та змістові. Разом із тим наголошується, що, характеризуючи різні рівні організації складного речення, ці ознаки безпосередньо пов'язані одна з одною. Так, формальні ознаки обмежують семантичні властивості частин, а вже через ці останні пов'язані з семантикою складного речення в цілому. У той же час змістові ознаки визначають деякі сторони формальної організації, зокрема, можливе співвідношення модально-часових планів частин [3, с. 204-205].

Формальні ознаки зумовлюють лише формальну організацію речення, охоплюють потенційний кількісний склад мінімальної конструкції (закритий або відкритий синтаксичний зв'язок), характер синтаксичного зв'язку частин, особливості їх побудови, асемантичні засоби зв'язку.

Формально-семантичні ознаки безпосередньо пов'язані як із формальною будовою, так і з семантикою складного речення. Такими ознаками є семантичні засоби зв'язку. Їх конструктивні властивості визначають формальну організацію складного речення. Змістова ж структура цих засобів зв'язку є безпосереднім компонентом змісту складного речення і визначає його змістову організацію, а через неї і деякі сторони його формальної організації, зокрема можливі співвідношення модально-часових планів частин і відповідно форм їх предикативних центрів.

Семантичні ознаки безпосередньо пов'язані з семантичною організацією складного речення і вже через неї – опосередковано – з деякими сторонами його формальної організації. Такими ознаками є ті особливості лексичного складу предикативних частин, які впливають на значення складного речення, а через нього – на деякі сторони формальної організації речення, зокрема на можливі співвідношення модально-часових планів частин.

Аналіз того, які зі згаданих ознак відіграють вирішальну роль у побудові речень із підрядними просторового значення, дозволяє визначити їхній статус в ієрархії тип – розряд – різновид. Відповідну

процедуру викладено в синтаксичному вченні В.А. Белошапкової [6, с. 739-740].

Із формальною організацією речень із просторовою підрядною частиною пов'язана загальна семантика цих речень. Саме синтаксичний механізм – механізм приєднання підрядної частини до головної й встановлення між ними певного змістового відношення – творить той компонент змісту цих речень, який зветься семантикою структурної схеми, (інакше – схемною семантикою). Цей загальний тип значення, спільний для всіх досліджуваних речень, конкретизується, а під час і трансформується, за допомогою лексико-семантичного наповнення синтаксичних позицій кожної з предикативних частин. Лексико-семантичне оформлення частин пов'язане з формуванням певного змісту кожної, що визначає характер змістового відношення між ними. Втручання лексики може відповідати схемній семантиці, підтримувати і конкретизувати її. Такий характер має лексика в типових конструкціях просторово-ототожнювальних речень. Якщо ж лексика суперечить тому змістові, який формується на формальному рівні організації складних конструкцій, то це спричиняє їхню трансформацію, модифікацію типового змісту.

Висновки. Визначення формальної організації речення має, таким чином, важливе значення для роздумів над їхньою семантикою й визначення щодо ролі в мовленні, ширше – функціонування в мові.

Список літератури

1. Арделян, М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 : захищена 13.09.2002 / Арделян Марина Володимирівна. – Х., 2002. – 211 с.
2. Вихованець, І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 348 с.
3. Белошапкова, В. А. Современный русский язык. Синтаксис [Текст] / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Крючков, С. Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения [Текст] / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1977. – 191 с.
5. Ломакович, С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові [Текст] : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
6. Белошапкова В. А. Современный русский язык [Текст] / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.

© М.В. Арделян, 2010.